

De gemiste aanraking van de ruimte

Fascinatie en inspiratie uit mijn blauwe kamer

Charmanie Bansie 2022 // 2023

Voorwoord

Beste,

Ter afronding van mijn bacheloropleiding Interieur Architectuur aan het ArtEZ te Zwolle heb ik mijn scriptie: ‘De gemiste aanraking van de ruimte’ geschreven. In de afgelopen 4 jaar heb ik geleerd hoe ik het thema kwetsbaarheid heb ontwikkeld tot een eigen visie als ontwerper.

Ik wil de docenten: Eric de Leeuw, Ingrid van Zanten, Christiaan de Bruijne, Jesse van Lienen en Irene Müller bedanken voor alle lessen en begeleiding van de afgelopen jaren tijdens de studie.

In het speciaal Kirsten Poortier voor de motivatie en het enthousiasme over het onderwerp. Ik heb met heel veel plezier mijn scriptie onderzocht en geschreven en hoop bij iedereen een innerlijk verlangen aan te wakkeren. Ik hoop ook de boodschap mee te geven dat niet iedereen het voorrecht heeft tot het hebben van menselijke geruststelling.

Deels is mijn scriptie opgedragen aan mijn vader die plotseling overleed op 1 december 2022, de gemiste aanraking van de ruimte werd extra voelbaar.

Veel leesplezier,

De gemiste aanraking van de ruimte

Hoe kan een ruimte een alternatief bieden voor de menselijke geruststelling?

Charmanie Bansie

Studentnummer: 1540830

Scriptiebegeleider: Kirsten Poortier

23 april 2023

2022 // 2023

ArtEZ Art Academy Zwolle;
IN_architecture; Bachelor leerjaar 4

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inleiding Tekeningen als luisterend oor	10-11
01.0/ Menselijke geruststelling en de maatschappij	12-13
01.1 Hoe komen we menselijke geruststelling tegen in het dagelijks leven?	14-15
01.2 Waarom is het alternatief op menselijke geruststelling wenselijk?	16-17
01.3 Het existentialisme	18-19
02.0/ Betekenis geruststelling	20-21
02.1 Verhouding tot je eigen bestaan	22-23
02.2 Bewondering voor berusting	24
02.3 Ontreddering	25
02.4 Geloof als geruststelling	26-27
03.0/ Vertaalslag van menselijke naar ruimtelijke geruststelling	28-29
03.1 De blauwe kamer en ik	30
03.2 Controversioneel experiment	31
03.3 Atmosfeer in Wabi-Sabi cultuur	32-33
03.4 Verbeeldingskracht: mijn nest	34-36
03.5 Vergelijking De Beauvoir en Bachelard	37
04.0/ Alternatief	38-39
04.1 Het alternatief	40
04.2 De gemiste aanraking project	41-43
04.3 Kwetsbaarheid in de ruimte	44-45
05.0/ Conclusie	46-47
05.1 Conclusie	48-49
06.0/ Literatuurlijst	50-51
06.1 Literatuurlijst	52-53
06.2 Literatuurlijst afbeeldingen	54-55

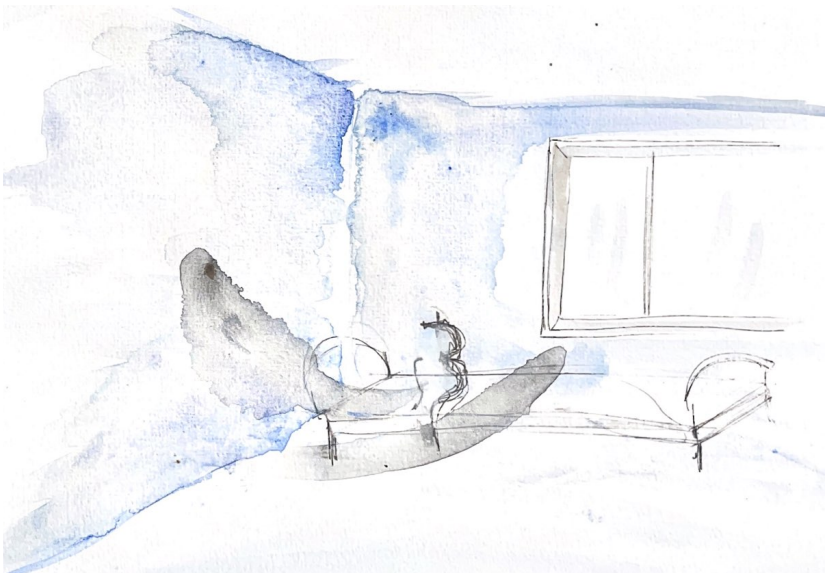
INLEIDING // Tekeningen als luisterend oor

Een plek om te lachen, brullen, gillen, huilen en denken. We hebben allemaal wel een plek in ons geheugen waar zoveel is gebeurd dat wanneer je er ooit weer zou terugkeren, je de rillingen over je rug voelt gaan omdat het lijkt alsof het de dag van gisteren was.

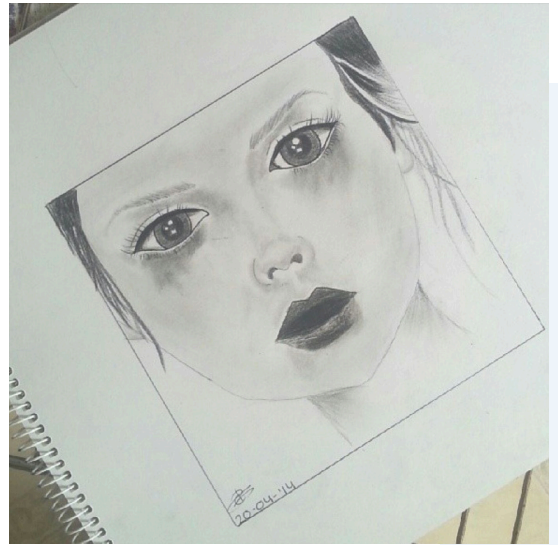
Vroeger, toen ik een jaar of 12 was, speelde er zoveel ellende binnen de vier muren die ik “thuis” noemde. De enige veilige haven voor mij was mijn lichtblauwe kleine kamer van 3,5 meter bij 2,5 meter. Dit was een plek waar ik mezelf hardop vertelde hoe verdrietig ik mij voelde in de hoop dat ik zelf zou begrijpen waarom ik zoveel verdriet voelde. Mijn enige uitlaatklep was een set potloden en tekenpapier. Elke keer wanneer ik voelde dat ik wilde schreeuwen, schreeuwde ik op papier. Ik kraste, schetste of was uren gedetailleerd aan het tekenen aan mijn bureau. Elke keer wanneer ik dacht dat de tekening af was, hing ik deze op aan de muur. Na een aantal maanden hing mijn muur vol verschillende soorten tekeningen. Dit ging van gezichten tot aan dieren en bloemen aan toe. De tekeningen waren voor mij heilig omdat deze een emotie weerspiegelden. Het leek namelijk op een dagboek waar ik elke dag mee op stond en naar bed ging. Door naar de tekeningen te kijken was ik beeldend aan het lezen omdat de kleuren opvielen maar de kracht van het potlood op papier gaf impact. Ik kon dezelfde woede of verdriet weer voelen. Het leek net of mijn kamer zich openstelde om mij de ruimte te geven om echt daadwerkelijk te voelen wat ik had getekend en tegelijkertijd ook de geruststelling te geven waardoor ik een soort warme deken over mijn schouders heen voelde. Dat is iets waar ik innerlijk altijd naar verlangde, het gevoel van “het komt wel goed”. Ik verfde mijn kamer donkergrijs, trok het vinyl eruit en legde er zelf tapijt neer. Dat deed ik omdat ik daar behoefte aan had. Ik wilde dat iets mij vasthield. Na jaren mijzelf leren begrijpen in die kleine, inmiddels grijze, kamer voelde ik mij sterk genoeg om mijn eigen veilige haven te verlaten. Ik vocht terug tegen de ellende die zich nog steeds afspeelde binnen die vier muren van het grote huis wat wel thuis was, maar voor mij geen veilig thuis was.

10 jaar later kijk ik terug op die specifieke tekeningen en begrijp ik nu wat ik tekende. Ik wilde gewoon gehoord worden zonder woorden te gebruiken. Hoe kon het zo zijn dat de ruimte, mijn eigen kamer, mij die geruststelling kon geven en niet die knuffels of armen om mij heen van een ander persoon? Het voelde als ruimtelijke troost en tegelijkertijd gaf het mij kracht. De tekeningen aan de muur waren net oren die naar mij luisterden en het warme zachte tapijt voelde als huid die mij streelde. De dekens waren de knuffels waar ik naar verlangde. Ik besef dat niet iedereen de kans krijgt om liefdevol op te groeien en dat een alternatief vinden voor menselijke geruststelling wellicht iets te bieden heeft als je ouder wordt. Mijn eigen kwetsbaarheid werd hierdoor mijn eigen energiebron. (*Figuur 1-4*)

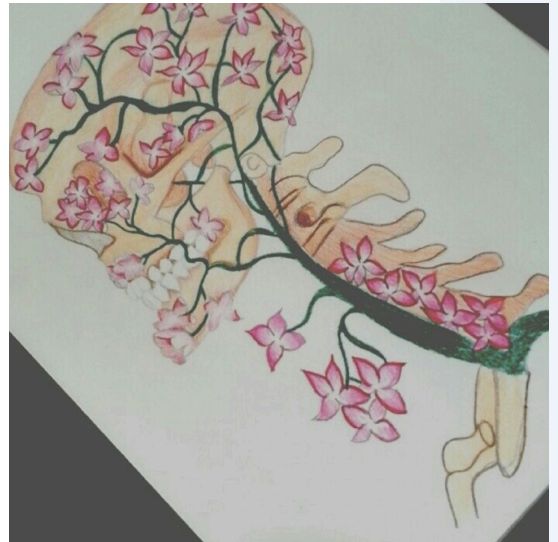
Als je om je heen kijkt dan weet je dat bijna iedereen een huis heeft. Het zijn vier muren met een dak boven je hoofd. Het onderscheid dat ik maak is dat niet iedereen een “thuis” heeft. Hiermee bedoel ik een plek om kind te zijn, opgevangen te worden door de liefde van je gezin of troost te ondervinden als het niet goed gaat. Ik beschrijf het als een speciale glazen kamer op de top van een toren. Dit is een plek waar je niks kan gebeuren, al het gevaar is wel zichtbaar door het glas, maar niets of niemand kan bij jou komen daarboven op die glazen top. Dit is een plek waar je veilig bent. Niet ieder kind heeft de mogelijkheid om in zo’n kamer te leven. Dit kan te maken hebben met een onveilige omgeving of geen zorgzame ouders. Wat de reden ook is, iedereen verdient een omarmende ruimte waar men zich veilig en geliefd voelt.

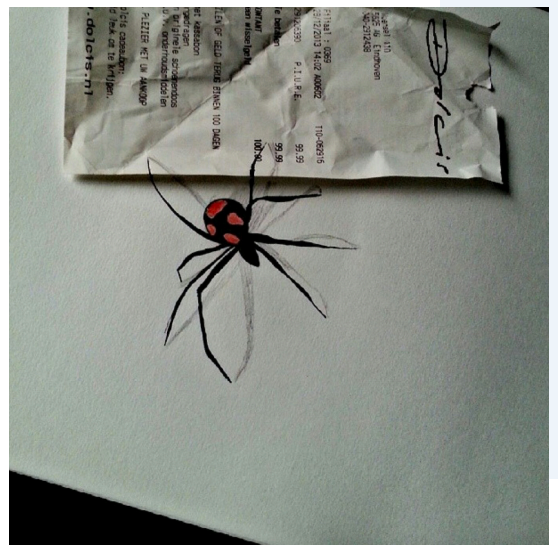
Figuur 1 C.Bansie, eigen tekening, De blauwe kamer

Figuur 2 verdriet, tekening aan de muur 2014

Figuur 3 woede en hoop, tekening aan de muur 2014

Figuur 4 angst, tekening aan de muur 2015

01.0/ Menselijke geruststelling en de maatschappij

01.1 Hoe komen we menselijke geruststelling tegen in het dagelijks leven?

Figuur 5 geruststellende woorden, eigen tekening

Als ik opsta uit mijn bed dan voel ik de warmte van mijn partner naast mij. Als ik mij heb aangekleed en we lopen naar beneden dan starten we samen de dag aan de ontbijttafel. Door de routine lijkt het niets bijzonders maar deze factoren dragen bij aan menselijke geruststelling in de ruimte. Als mijn partner ziet dat het koud is buiten dan roept hij vanuit de gang dat ik mijn winterjas aan moet trekken. Voordat ik vertrek naar mijn werk krijg ik nog een knuffel en een kus als gedag. Als ik vervolgens een lange dag op het werk heb gehad dan zeggen mijn collega's tegen elkaar dat we het met ons team goed hebben gedaan vandaag. Dit gaat over letterlijke omarming of comfortabele woorden die mij een geruststellend gevoel geven. Het woord houdt ons "vast" en de geruststelling omarmt ons. (Figuur 5)

Geruststellen betekent volgens het Nederlands woordenboek: "De bezorgdheid wegnemen bij: iem. geruststellen" (Van Dale, z.d.). Is men spreekt over een knuffel of een omarming dan gaat het over een directe menselijke fysieke aanraking. In de coronatijd werd de maatschappij gedwongen tot afstand omdat we vanwege besmettingsgevaar niet dicht bij elkaar konden zijn. Hierdoor verviel onze menselijke geruststelling en kregen wij als maatschappij te maken met een nieuwe term: huidhonger. De Engelse benaming is "touch hunger" en is bedacht door Tiffany Martini, oprichtster van de Touch Research Institute in Miami. De term huidhonger beschrijft het gevoel van de hunkering naar aanraking. Het stofje oxytocine is een hormoon dat vrijkomt wanneer je omhelst of gekust wordt, vandaar de bijnaam "knuffelhormoon". (Figuur 6) In de coronaperiode werden wij onderdeel van een gedwongen sociaal experiment. Hierin kwamen we er als maatschappij massaal achter dat wij ondanks de online middelen waarover we beschikken zoals Skype of Teams, toch te kort komen in nabijheid, huidcontact, vasthouden en elkaar echt ontmoeten. Het is een fundamentele menselijke behoefte. (Vanlessen, 2020)

Naast dat ik spreek over een directe aanraking is er ook indirecte aanraking door middel van bewoording. Geruststelling creëren kan ook door woordkeuze zoals het benoemen dat je iets goed hebt gedaan of je zorgen naar iemand uiten omdat je wilt dat de ander zich beter gaat voelen. Een voorbeeld van geruststelling door middel van bewoording is te vinden in het Deventer ziekenhuis. Dit is namelijk het eerste ziekenhuis dat de methode “comfort talk” gebruikt waarbij taal ingezet wordt als medicijn. Het is een praktische training voor medisch personeel om zichzelf te ontwikkelen in het gebruik van comfortabele bewoording richting de patiënten. De bedoeling van deze methode is dat de medische setting zodanig is ingericht dat de patiënten tot rust komen als ze belastende ingrepen ondergaan zoals een MRI scan of andere diverse onderzoeken.

(Deventer ziekenhuis, z.d.)

De afgelopen jaren kregen we ook te maken met de onlinewereld als geruststellend effect. Mensen gingen meer leven op het internet en ook dat werd een onderdeel van ons dagelijks leven. Dat deden we omdat we behoefte hadden aan elkaar. In de lockdownperiode konden we elkaar niet fysiek opzoeken. Inmiddels zijn we die lockdownperiode voorbij maar de toenadering tot humaniteit blijft nog enigszins beperkt omdat de maatschappij de afstandelijkheid genormaliseerd heeft. Als je iemand ontmoet, dan twijfel je nog wel hoe je diegene gaat begroeten. Doe je dat door middel van een hand, boks of knuffel met een zoen? In een overvolle bus of trein denken we nog wel aan het feit dat we allemaal dicht op elkaar staan? Zoals eerder benoemd, elkaar echt vasthouden en ontmoeten is een belangrijke menselijke behoefte.

Alle verschillende kanten van menselijke geruststelling hebben te maken met aanrakingen. Op welke manier worden we menselijk geraakt en wat draagt bij aan de humaniteit van ons menselijk bestaan? In ons hele leven zijn we op zoek naar dat comfort, maar een aanraking zou van twee kanten moeten komen. Als je op zoek bent naar menselijke geruststelling dan zul je zelf moeten zoeken naar de vorm die jouw behoefte daarin zo goed mogelijk vervult.

Als we ons hele leven blijven wachten totdat we perfect of onaanastbaar zijn voordat we de arena betreden, zullen we uiteindelijk relaties en kansen opofferen die nooit meer terugkomen, onze kostbare tijd verdoen, en onze talenten - de unieke bijdrage aan de wereld die alleen wij kunnen leveren - de rug toekeren. (Brown, 2013, p. 12)

Als wij mensen alleen maar bezig zijn om zo sterk en goed mogelijk in ons leven te staan en dat niks en niemand ons omver kan stoten, geven we onszelf geen ruimte meer om te vallen en op te staan. We zouden moeten toepassen wat ons overlevingsinstinct zegt als we niet verder komen in het leven. Door onszelf de ruimte te geven voor ontwikkeling krijgen we zicht op waar we toe in staat zijn in het leven, wat ons mens maakt. Als ik dag en nacht alleen maar met mijn studie bezig zou zijn en verder geen enkele hobby of andere activiteit zou doen, dan zou ik geen andere talenten en interesses van mij zelf ontdekken.

Figuur 6, Alva Skog, Touch hunger

01.2 Waarom is het alternatief op menselijke geruststelling wenselijk?

Figuur 7
verlangen van de ruimte,
eigen tekening

Vroeger, in mijn oude vertrouwde blauwe kamer, had ik een oneindig verlangen naar menselijke aanraking en menselijke geruststelling die mij konden vertellen dat het wel goed kwam. In mijn omgeving kon ik die geruststelling niet krijgen en daarom was ik aangewezen op mijn eigen blauwe kamer. Ken je dat gevoel dat het lijkt alsof de hele wereld doorgaat met zijn leven en dat jij je nergens aan kan vastgrijpen? Iedereen zou een ruimte moeten krijgen om zich vast te kunnen grijpen en af te remmen in onze veeleisende maatschappij. (Figuur 7) Van ons bestaan wordt steeds meer verwacht, we moeten zo jong mogelijk een huis kopen, zo snel mogelijk een vaste baan vinden om succesvol te zijn of je moet minimaal een hbo-studie afronden. We grijpen ons hierdoor vast aan het idee dat het de ideale regels zijn van een geslaagde samenleving. Wanneer kunnen we onze samenleving als geslaagd beschouwen? In het artikel *De prestatimaatschappij, Gelukkig zijn in een wereld die draait om succes*, wordt beschreven dat wij als maatschappij het werk onszelf opleggen. Jijzelf bent een eigen merk geworden waarin je jezelf zo goed mogelijk op de markt probeert te positioneren. Het probleem is dat we prestatie meetbaar maken. Er is niemand die heeft gezegd dat een specifieke prestatie het doel is, maar we hebben dat met ons allen zo opgelegd zodat we zelf prestatie als doel zien. We spreken niet meer van een bijproduct van interesse maar het opgelegde werk is een doel geworden. (Pfauth et al., 2016)

Niet iedereen streeft naar een zelf opgelegd doel. In onze maatschappij staat niet iedereen met zijn neus naar links gericht. Er is een groep mensen binnen onze samenleving die naar rechts durfde te kijken in onze prestatimaatschappij. Naast de snelweg A5, op een grasveldje in Amsterdam, woont een groepje mensen dat zich niet kan vinden in het huidige maatschappelijke systeem. Zij zijn het bijvoorbeeld niet eens met het huursysteem en er zijn mensen die niet bereid of in staat zijn om te handelen naar de regels van de veeleisende maatschappij. Dit grasveldje wordt ook wel 't Landje genoemd. Dit is een plek waar in een kringetje verschillende caravans en hutten bij elkaar staan. In het midden van het veld is een groot gat gegraven voor eventueel een vijver en er is een café getimmerd van groen geverfde planken met een dakje en een lichtbord met de naam "'t Kroegje". De mensen vonden hun omarming niet in onze huidige maatschappij maar in elkaar. Zij vonden het op een plek waar men dezelfde behoeften delen. Zij creëerde hun eigen geruststelling, want wat is het alternatief als je geen geruststelling kan vinden in je eigen omgeving? (Mulder, 2014)

Figuur 8, Marjolein Busstra, Project van de straat, Amsterdam

Gelukkig hoeft geruststelling ondervinden niet plaatsgebonden te zijn. De mensen van 't Landje hebben ieder hun eigen kruisje in hun huisje maar zij zagen elkaar als gemiste menselijke aanraking. Zij vinden zichzelf genoeg voor de maatschappij en hebben een harde letterlijke en figuurlijke grens getrokken. Zoals ik al eerder beschreef maakt onze maatschappij prestatie meetbaar omdat we ons dat zelf hebben opgelegd. We leggen onszelf op dat de invulling van ons leven nooit genoeg zal zijn volgens de prestatie maatschappij. (Figuur 8)

Eigenlijk zouden we wat kunnen leren van de mensen van 't Landje, zij durfden een grens te trekken die in onze maatschappij juist ontbreekt. Onderzoeker en hoogleraar Brené Brown heeft diverse onderzoeken gedaan naar thema's rond schaamte en kwetsbaarheid. De mensen van 't Landje hebben zich duidelijk niet goed genoeg gevoeld. In het boek *De kracht van kwetsbaarheid* schrijft Brown (2013) dat het gevoel van schaarste bij ons ingebakken zit. Hiermee bedoelt ze dat wanneer je opstaat, onze eerste gedachte is dat je niet genoeg hebt geslapen. Als je bijvoorbeeld thuis komt van een lange dag werken, dan denk je aan alle huishoudelijke taken waar je niet aan bent toegekomen. Of die gedachte goed of fout is dat maakt haar niet zozeer uit. Het gaat erom dat je die gedachte hebt en dat je eigenlijk niet eens verbaasd bent dat je zo denkt over jezelf. Gedurende de dag ben je voornamelijk bezig met het klagen, uitleggen of piekeren dat je niet genoeg bent. Voordat je beide voeten op de koude grond hebt gezet, vind je zelf al dat je tekortschiet. Wanneer je weer naar bed gaat zit je hoofd vol met de gedachte wat je allemaal niet meer hadden kunnen doen op een dag zoals het huis schoonmaken of extra boodschappen doen. Vervolgens val je in slaap met die gedachtes en word je wakker met diezelfde illusie van tekort. Deze interne focus is onze bron van vooroordelen, hebzucht en worsteling met het leven. (pp. 34-35)

Als student heb ik ook periodes meegemaakt dat ik alleen nog keek naar mijn einddoel binnen een studie en alleen maar kon bedenken wat ik allemaal nog moet doen. Ik ben het voor een gedeelte eens met Brown. Als ik op de academie kom dan is het eerste wat ik hoor van mijn medestudenten wat er allemaal niet gelukt is aan studiewerk in het weekend. Dus wat Brown zegt klopt ook maar ik vind wel dat we verder moeten kijken dan alleen maar benoemen dat we zoveel schaarste voelen. We kunnen onze eigen vicieuze cirkel doorbreken door wel steeds te reflecteren op hoe we het anders kunnen doen. Ik vind het een gemiste kans dat dat stukje er niet bij betrokken wordt. Hoe kunnen we het beter voor onszelf doen? De mensen van 't Landje zijn fysiek aan de slag gegaan om voor hun gemis een vervulling te zoeken. Het feit dat we het gevoel aan schaarste ervaren wil dus zeggen dat presteren boven onszelf staat. Hoe kan onze ruimte ervoor zorgen dat het gevoel van schaarste buiten de muren blijft?

01.3 Het existentialisme

Figuur 9 mijn droom, collage VO presentatie, eigen tekening

In mijn onderzoek naar een alternatief voor de menselijke geruststelling stel ik de mens, mijzelf, centraal in mijn blauwe kamer. Het gaat over hoe ik die kamer heb ervaren en waar ik naar verlangde. Dit gaat bijvoorbeeld ook over hoe je die schaarste ervaart in de kamer want dat gebeurt via het lichaam. (Figuur 9) In de filosofische stroming, fenomenologie, worden verschijnsels beschreven die in het dagelijks leven worden ervaren. Zoals ik dat eerder benoemde in mijn inleiding hoe het tapijt in mijn kamer voelde als huid. Wat betekende het eigenlijk voor mij om centraal te staan in de blauwe kamer?

Om die vraag te beantwoorden, deed ik onderzoek naar de stroming het existentialisme. Het is een filosofische stroming “(. . .) die stelt dat individuen de zin en essentie van hun leven zelf moeten creëren door hun actie en moed” (Grandegagnage, 2021, Introductiesectie). Je bent zelf verantwoordelijk voor de invulling van jouw leven. De stroming, het existentialisme, beschouwt elk persoon als een uniek wezen. Iemand is een existentialist wanneer hij of zij niet alleen de meester is van zijn daden en lot, maar ook in voor- en tegenspoed van de waarden die hij wil aannemen. De mens maakt zijn eigen keuzes in het leven en is daar ook verantwoordelijk voor. Jean-Paul Sartre (1905-1980), schrijver, filosoof en grondlegger van het begrip existentialisme, plaatst het individu centraal in zijn of haar bestaan. Sartre stelt het scherper door te zeggen dat mensen niet zijn gecreëerd om voorafgaand te bepalen wat ze eigenlijk zijn in het leven. Mensen moeten zichzelf vormen en zijn verantwoordelijk voor wat ze worden in het leven. (Grandegagnage, 2021)

Een belangrijke levenspartner van Sartre waarmee hij zijn standpunt deelde, was schrijfster, filosoof en feministe, Simone de Beauvoir (1908-1986). De Beauvoir schreef diverse boeken over hoe invloeden van het leven de mens vormt tot zijn bestaan. De invloeden van Sartre zijn goed te voelen in De Beauvoir (2021) haar boek *Een pleidooi voor een moraal der dubbelzinnigheid*. Hierbij schrijft ze over het existentialisme en dat ons leven dubbelzinnig is omdat we enerzijds vrij zijn om ons leven zelf in te vullen, anderzijds onze omgeving hierin een grote rol speelt. We zouden moeten leren hoe je met onrust en onzekerheid omgaat. Een existentialist is ook vooral geïnteresseerd naar de binnenkant van de mens, zoals hoe jouw standpunt in het leven is. In mijn jeugd speelde mijn omgeving een grote rol omdat het menselijke geruststelling miste en zoals De Beauvoir zegt, zou ik moeten leren hoe ik met die onrust omga.

Wij mensen stellen onze eigen voorwaarden in ons leven volgens De Beauvoir. We kunnen niet zomaar zeggen dat ons leven hier op aarde wel of niet van belang is en daar strenge eisen aan verbonden zijn die gehoorzaamd moeten worden. Het is uiteindelijk ook aan de mens zelf om te bepalen of we daarin geslaagd zijn of niet. Dit kan ook vrij eenzaam zijn voor de mens omdat je alleen maar bezig bent met je eigen leven. (pp. 18-21) Het is een vorm van solipsisme waarbij je omgeving bijna niet meer bestaat tenzij het binnen je eigen waarneming verkeert. (Encyclo, z.d.) Je omgeving is ook een onderdeel van de indirecte menselijke geruststelling. Net als de mensen van 't Landje elkaar opzochten.

Het interessante aan de stroming, het existentialisme, is dat een existentialist juist menselijke geruststelling uit de weg gaat omdat hij of zij een duidelijk pad volgt in het leven. Ik wil juist menselijke geruststelling opnieuw omarmen. Zij zien het leven als een soort toernooi waar je kunt winnen of verliezen. “Nu heb ik gezien dat het oorspronkelijke doel van de mens dubbelzinnigheid is: hij wil zijn, maar in zoverre hij met deze wil samenvalt, lijdt hij schipbreuk” (De Beauvoir, 2021, p. 26).

Het begrip schipbreuk staat gelijk aan jouw leven. Als je enige doel is dat jij iets wilt zijn in het leven dan is het al gedoemd om te mislukken. Als jij wilt onthullen wie je al bent en waar je naar toe wilt, dan leef je in het hier en nu van het leven en wordt jouw omgeving relevant voor jouw levensontwikkeling. Als ontwerper sta ik achter mijn standpunt dat het leven wrijving moet hebben. We worden geboren, de een heeft een fijn en liefdevol vangnet en de ander niet. Als je dat vangnet niet kent maar je ziet het wel om je heen dan ga je zoeken naar wat dat precies is. Om te ondervinden hoe ruimte een alternatief kan zijn voor de menselijke aanraking, kan je aan de hand van de theorieën van Sartre en De Beauvoir zeggen dat je een voorzet doet op de invulling van jouw levenspad. Het grootste struikelblok waar mijn mening aan te pas komt is dat niemand je kan vertellen of die invulling het enige pad is en dat deze werkt. Ik ga struikelen, door te struikelen zie ik de andere wegen die dichterbij de grond staan. Ik sta weer op en ik zie nieuwe mogelijkheden om over het struikelblok heen te stappen. Dit staat voor mij centraal in het ondervinden van geruststelling. Om uit te zoeken hoe ruimte een alternatief kan bieden voor de menselijke geruststelling is het dus belangrijk hoe jij al staat in je eigen leven.

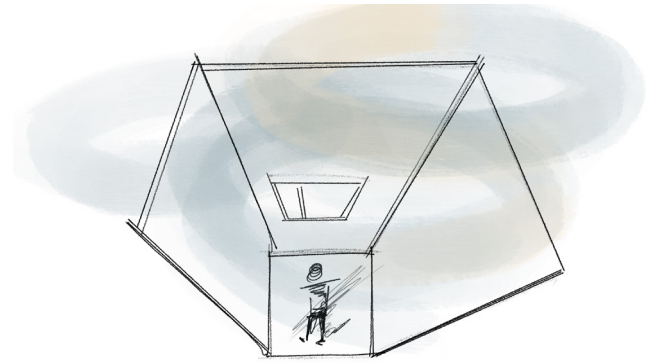
02.0/ Betekenis geruststelling

02.1 Verhouding tot je eigen bestaan

In het voorgaande hoofdstuk beschreef ik dat jouw eigen standpunt in het leven een belangrijk aanknopingspunt is voor het alternatief voor de menselijke geruststelling. (*Figuur 10*) Dit vormt de basis voor de ruimte en om jouw omgeving tegenwoordig en relevant te maken. In het eerdergenoemde boek van Simone de Beauvoir begint het hoofdstuk met de uitspraak dat wanneer we geboren worden, we eigenlijk al naar de dood toewerken in het leven. De eerste minuten van ons leven begint een klok te tikken en neemt het leven al weg. Als je alleen maar zou denken aan het einde van je leven, ontstaat er een strenge route die je moet afleggen waarbij je alleen maar denkt dat jijzelf het enige doel in je leven bent. Er is zo veel meer op de wereld om te ontdekken dan alleen maar aan de dood te denken. Je kunt bijvoorbeeld genieten van reizen of een beroep waarmaken. Feitelijk gaan we allemaal een keer dood maar als je daarmee bij de start al begint, is dat geen geruststelling in het leven. Je leven wordt anders een grote tunnelvisie waarbij je alleen kijkt naar het einde van je leven. Als je op die manier gaat leven dan zul je nooit gerustgesteld raken omdat je alleen maar bezig bent of je manier van leven goed is of niet. Je kunt ook dat einddoel in het leven wegzetten en kleine tussenstops maken waardoor er nieuwe perspectieven gaan ontstaan. (De Beauvoir, 2021, p. 9)

Zoals ik eerder heb beschreven begint menselijke geruststelling bij een letterlijke menselijke aanraking of een figuurlijke aanraking door middel van bewoording. Jouw omgeving kan een belangrijke rol spelen in de geruststelling ervaren omdat je figuurlijk aan je omgeving vasthoudt. De druk van de mensen om je heen kun je als prettig ervaren. Daarmee gaat het ook over hoe jij het leven met beide handen aangrijpt maar ook durft te omarmen ongeacht of je weet hoe het leven zal gaan. Als je het leven met beide handen aangrijpt, zul je soms ook je handen moeten ontspannen om te zien of je nog grip hebt. De Beauvoir had het over de onrust die je onder controle zou moeten hebben. Dit kwam aan de orde in hoofdstuk 01.3 Het existentialisme.

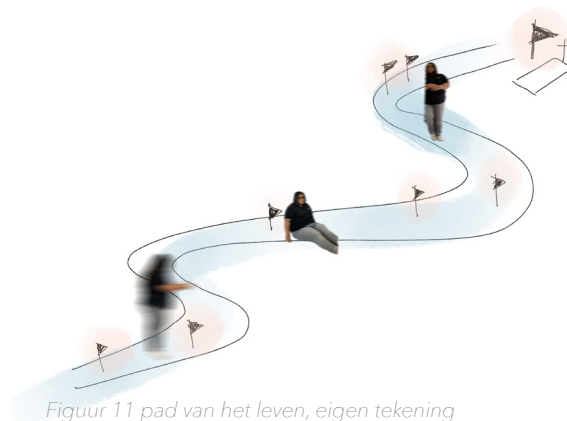
De Beauvoir haar visie op het leven is dat je zelf verantwoordelijk bent voor je daden maar je doet het wel met en voor je omgeving. Dat is net dat jijzelf ook verantwoordelijk bent voor je eigen geluk of geruststelling in het leven. Je geeft de maatschappij of anderen niet de schuld van jouw leven want anders kun je niet goed reflecteren op hoe jouw verhouding tot je eigen bestaan is. Als je wegloopt van die verantwoordelijkheid dan ben je volgens De Beauvoir “te kwader trouw”. Als je een belangrijke meeting hebt op het werk maar je blijft liever thuis omdat je niet fit bent dan kan dat natuurlijk. Je kunt de presentatie nu niet uitvoeren en daar kan je de omgeving niet de schuld van geven want je hebt altijd een keuze om te maken. In dit geval was de keuze om liever thuis te blijven. In het boek van De Beauvoir beschrijft ze mensen als het subject. Het subject is niet geboren met een doel en daarom heeft het geen essentie in zijn beginfase van het leven. Het interessante aan De Beauvoir haar theorie is dat het subject wel gedwongen is om handelingen te blijven verrichten om die leegte van het leven te vullen door middel van projecten. Je moet keuzes blijven maken voor jezelf maar alleen je omgeving bepaalt of de keuzes goed zijn of niet. Het probleem is eigenlijk dat we het nooit objectief kunnen bekijken omdat we elk project dat we uitvoeren in ons leven voor onszelf doen. (*Figuur 11*)

Figuur 10 centraal in de ruimte, eigen tekening

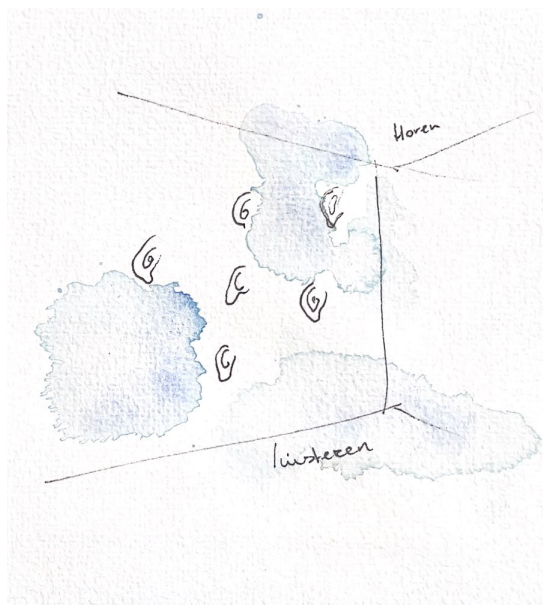
Wat mij betreft zal deze insteek niet kunnen leiden naar een menselijke geruststelling omdat er te weinig wrijving in het leven is. Waarom kunnen we niet gewoon leven en reageren op wat er op ons afkomt? Door die wrijving ontstaan behoeftes. Als je een huis wilt kopen maar dat gaat niet door de huizenmarkt die over de kop sloeg, dan kom je misschien tijdelijk terecht in een huurhuis. Dat is toch ook mooi? In mijn scriptie ben ik opzoek naar het alternatief voor menselijke geruststelling, maar dat kan ik pas ondervinden wanneer ik gevoeld hebt wat het letterlijke menselijke gemis dan is zoals een knuffel of een kus. Hierom moet de essentie van menselijke aanraking en geruststelling helder in kaart zijn. Ik denk dat we dan pas onszelf leren kennen in plaats van levensprojecten uit te voeren en bepalen of het nog een vrije invulling is van ons leven.

De Beauvoir schrijft vaak over “vrijheid” in haar boek. Met het begrip vrijheid wordt bedoeld, de leegte van je leven of de ruimte en hoe jij je leven kan invullen. De enige levenshouding die juist is volgens De Beauvoir is dat je bij elk project in je leven het doel “vrijheid” voor ogen hebt en dat de ander “vrij” is. Met de ander wordt bedoeld de omgeving waar je in leeft. De mens scheidt de wereld niet, mensen kun slechts de wereld beperkt bewerken. De “wil” creëren om de wereld te bewerken lukt alleen door weerstand op te roepen. Sommige weerstanden laten zich overwinnen en anderen niet. Als je de wereld wilt veranderen zul je moeten opkomen voor jezelf, soms zal het lukken en soms niet. Zo zit het leven dan ook in elkaar. (p. 33)

Figuur 11 pad van het leven, eigen tekening

02.2 Bewondering voor berusting

Figuur 12 luisterende muren, eigen tekening

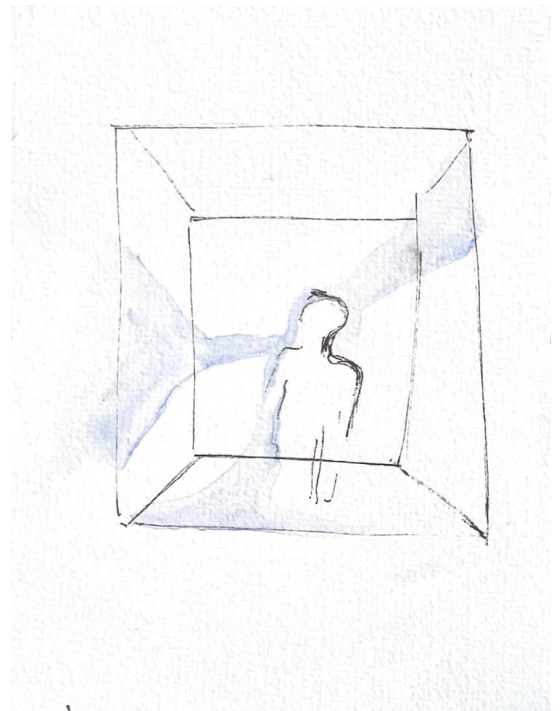
Door weerstand steeds op te roepen wil het niet zeggen dat het de enige manier is om de “wil” te creëren om de wereld te bewerken. Het kan ook gaan over het reageren op levensgebeurtenissen en vanuit die gebeurtenis te handelen. Stel, een man krijgt een ongeluk, maar hij weet er weer bovenop te komen. Hij heeft zichzelf met zijn inzet in de wereld weer terug op aarde gezet en wist zichzelf te hernieuwen. Hierdoor heeft hij de vrijheid gehad om van zijn doel los te weken en weer in een nieuwe vorm door te gaan. Je zou het ook kunnen zien als een bewondering voor berusting. (De Beauvoir, 2021, pp. 31-33) Toen ik als twaalfjarige in mijn blauwe kamer instortte omdat ik geen uitweg meer zag, dacht ik ook dat dit het leven was. Als ik er nu aan terugdenk hoe ik als kind centraal stond in die kamer en ik mijzelf herpakte omdat ik mijn hart had gelucht bij de tekeningen aan de muur zette ik mijzelf ook weer terug op aarde. Mijn nieuwe vorm was een berusting wat leidde tot geruststelling in de kamer. (Figuur 12)

Als kind kun je opgroeien met het gevoel dat een knuffel of goedkeurende aanraking niet vanzelfsprekend is. Of je krijgt het niet van je ouders omdat ze daar niet tot in staat zijn. De situatie van een kind heeft karakter gekregen door zijn verworpenheid. Opeens sta je als kind in een wereld waar je niets aan hebt bijgedragen, de wereld is gevormd zonder jouw toevoeging want je bestond nog niet. Als kind zijn alle menselijke woorden, uitvindingen, normen en waarden niet meer dan een gegeven feit waar je mee te maken krijgt. Dit wil niet zeggen dat er geen ruimte is voor ontdekking of spelen. Hierdoor krijgt het kind de ruimte om zijn subjectiviteit te laten gelden. In zijn ogen krijgt het de betekenis dat het kinderlijk is en zich gelukkig en onverantwoordelijk kan voelen. Als kind word je door iemand opgevoed, dat kan door twee of een ouder(s) zijn of door een pleeggezin. Je weet niet beter dan dat zij bij jou horen. Pas als je ouder wordt ontdek je meer hoe jouw gezinssituatie zit en creëer je een nieuwe werkelijkheid waarbij je meer verantwoordelijkheid voelt over je eigen bestaan. (p. 39)

02.3 Ontreddering

Als kind waren bij mij al breuklijnen zichtbaar in bijvoorbeeld mijn verwondering naar zorgzame ouders of de verontwaardiging naar aardige mensen, dat was mijn werkelijkheid. Ik kende dat niet. Als kind ga je daar wel over nadenken. De Beauvoir schrijft dat wanneer je in de pubertijd terecht komt dat jouw wereld begint te wankelen omdat je de subjectiviteit van anderen leert kennen. De tegenstrijdigheid van volwassenen wordt zichtbaar maar ook de aarzeling en zwakheden. Dat is de drempel van volwassenheid. Je ouders worden niet meer leuk of je wordt zelf vaker boos en geïrriteerd door het puberen. Het kind in je wordt geroepen om deel te nemen aan deze vorm van realiteit in menselijke karakters. Toch ontstaat er een gevoel van ontreddeering omdat men erachter komt dat de wereld niet kant en klaar is, maar nog gevormd moet worden. Misschien wilde ik eigenlijk niet volwassen worden. Mijn blauwe kamer was veilig en ik wilde het niet loslaten.

De noodzaak voor het vinden van een alternatief voor menselijke geruststelling is naar mijn mening duidelijk door mijn ervaring naast die van De Beauvoir te zetten. Mijn reden was dat ik geen idee had wat menselijke geruststelling was, maar ik had een innerlijk drang naar warmte en troost. Misschien is het alternatief ook alleen maar van toepassing voor de gebroken humaniteit. Kinderen met ouders die “gebroken” armen hebben of helemaal geen. Het kind zal dan zelf armen moeten creëren of opzoek moeten gaan naar andere abstracte vormen van armen. Iedereen heeft een oneindig verlangen naar houvast, van mens, ruimte of alternatieve bron, als het maar houvast is. (pp. 43-44) (Figuur 13)

Figuur 13 omarming, eigen tekening

02.4 Geloof als geruststelling

Figuur 14, Noah Seelam, bidden bij Shiva

Een alternatief voor houvast in het leven was voor mij het hindoeïsme. Dit is een religie dat bestaat uit meerdere Indiase godsdiensten. Na het plotselinge overlijden van mijn vader op 1 december 2022 was ik erg onrustig gedurende die periode. Tijdens de crematiedienst werd verteld dat mijn vader niet tot zijn taken kwam in het leven hier op aarde. De oppergod vanuit het hindoeïsme begeleidt hem wel verder in de hemel zodat hij alsnog zijn taak zou kunnen afronden. Hierdoor zal hij alsnog op een positieve manier gereïncarneerd worden. Ik had nooit verwacht dat zo een ervaring en bewoording van het leven mij een alternatieve vorm van een geruststelling kon geven, waardoor ik de hele crematie een totale rust over mijzelf heen voelde.

Ik geloof dat god oneindig veel groter is dan alles waarover ik me zorgen zou kunnen maken en ik geloof dat hij altijd nabij is om te helpen. Daarom kan ik in vertrouwen mijn zorgen in zijn handen leggen. Het enige wat ik daarvoor hoeft te doen is mij daarvoor (durven) openstellen. En dan hoeft ik niet meer te piekeren.
(De Jong-Veenstra, 2021, Alinea 4)

Door middel van het geloof als in godsdienst, stel je jezelf niet gerust, maar laat je je geruststellen. Ik denk dat wanneer je opgegroeid bent met een godsdienst dat je ook niet beter weet dan dat geloofsovertuiging een onderdeel is van je leven. Door te bidden, vragen te stellen, rituelen opvolgen, etc. gelooft men erin om goede wil terug te krijgen. Het geloven in godsdiensten heeft geen letterlijke menselijke aanraking maar toch raken de rituele handelingen de mensen. Tijdens de crematie beschouwde ik god als persoon, daarom voelde het als menselijke aanraking.
(Figuur 14)

Vroeger als kind werd je 's nachts wakker omdat je bang was voor bijvoorbeeld spoken. Hierop kan je als ouder op twee manieren reageren. De ene manier is een rustige en respectvolle manier, zoals het vriendelijk wegsturen van de spoken. De tweede manier is door de spoken te verwelkomen en jezelf op het hart ook te drukken dat het jouw opa's en oma's zijn die je beschermen voor het hiernamaals. De lichamen van alle mensen zijn niet bij jou in de buurt maar hun geest als engel wel. Je kunt je toch verbonden voelen met de onder- en bovenwereld wat een geruststellend effect geeft. Daarnaast is het ook een intrigerende gedachte. (Amatmoekrim, 2020) God is iets waar altijd over gesproken wordt, maar het heeft niet altijd betrekking tot het leven. Het is wederom de kracht van de verbeelding waar men geruststelling uit haalt.

Ik ben het eens met dat het geloof de geruststelling kan bieden op momenten dat het nodig is. Het is in mijn ogen bijzonder dat wanneer je ergens in gelooft, een deken van rust over je heen valt. Als men daar niet mee is opgegroeid of geen affiniteit mee heeft zal diegene ook niet begrijpen hoe dat alternatief voor menselijke aanraking werkt. Op het moment dat binnen het geloof een ritueel plaatsvindt of er wordt bijvoorbeeld gegeten, dan raak je in principe ook iets of iemand aan. Hierdoor verandert de menselijke aanraking naar een alternatief omdat je de aanraking in een gevoel terugkrijgt. Ik ben hierdoor wel van mening dat het geloven in een godsdienst voor ieder op elk moment anders zal zijn. Het belangrijkste is dat ieder mens hiervoor wel de mogelijkheid moet hebben om te ontdekken of het bij hen past. Ik krijg mijn geruststelling door te bidden en de kracht te vragen aan god om goed te doen in het leven. (Figuur 15)

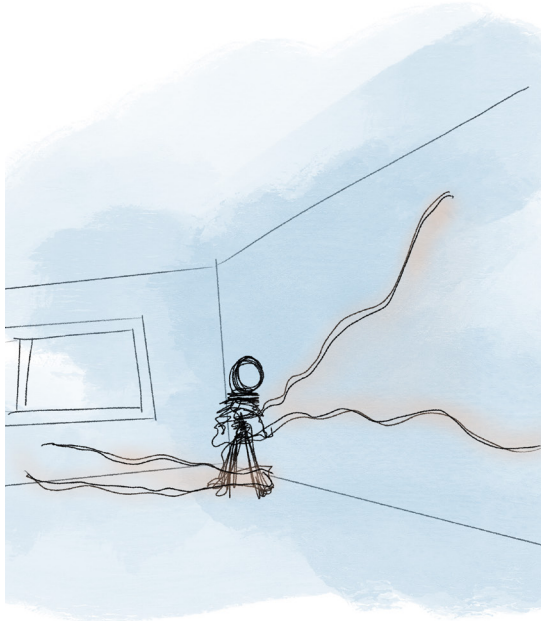

Figuur 15 Gita Bahavan Hindu tempel, eten en bidden

03.0/ Vertaalslag van menselijke naar ruimtelijke geruststelling

03.1 De blauwe kamer en ik

Figuur 16, Charmanie Bansie, vastgehouden door de ruimte

In mijn gedachte is god een persoon. Ik zie hem niet maar hij/zij is er wel. Hoe kan ik de ruimte ook zien als persoon zonder dat ik menselijke kenmerken zie maar wel de omarming ervaar?

In mijn inleiding beschrijf ik dat ik de behoefte had om het vinyl uit mijn blauwe kamer weg te trekken en te vervangen door tapijt. Ik wilde namelijk dat iets mij vasthield. We kunnen immers voelen met onze ogen. Als ik terugdenk aan mijn kleine vertrouwde kamer dan kan ik de kou en de kilheid van mijn vinylvloer nog voelen. Ik rolde het vinyl op en legde er donkergrijs hoogpolig tapijt in. De lichtblauwe kleur voelde als een zachte wolk waarbij ik zweefde door de lucht. Deze twee factoren zorgde vaak voor onrust in mijn hoofd omdat de lichtblauwe kleur mij liet zweven en het kille vinyl trok mij naar de grond. Het lichtblauwe behang liet ik zitten maar ik verfde er donkergrijze verf overheen. (Figuur 17) De tekeningen aan de muur waren de oren die iets wilde horen en de kleuren waren gevoelens. Hier en daar maakte ik tijdens het verven een uitschieter op het plafond of de kozijnen. Ik schilderde een groot anker op de muur met de tekst “I REFUSE TO SINK”. Mijn tekeningen hingen aan de muur. Ondanks de donkere kleur voelde mijn kamer zo warm aan. Dit was mijn verlangen in de ruimte.

In mijn blauwe kamer stond ik elke dag op met het gebrek aan schaarste en ging ik er mee naar bed. Het wollige hoogpolige grijze tapijt hield mijn voeten vast door de zachtheid en de warmte. Het liet mij stilstaan op de grond en ik kende dat gevoel niet. Alsof de hoogpolige draden om mijn voeten waren gewikkeld. Ik ging langzamer lopen door mijn kamer want ik vond het fijn dat iets mij vasthield. “Rustig aan,” voelde de vloer. Ik trok een deken over mij hij en ik werd ook omarmd, ik voelde de warmte. Wanneer ik op de bank lig voel ik ook het zachte verende textiel om mij heen. Daarom vinden we het denk ik zo fijn om lekker onder de wol te kruipen. Dit ervaren we als prettig omdat iets ons omhult en aanraakt. (Figuur 16)

Figuur 17 zweven door de wolken, eigen tekening

03.2 Controversioneel experiment

Mijn eerste gedachte bij mijn onderzoek naar een alternatief voor menselijke aanraking ging gelijk naar elementen die op mensen moeten lijken. Ik zou dan bijvoorbeeld armen of benen herkennen. Als ik mijn inleiding lees gaat het niet over herkenning maar over het effect dat nagenoeg hetzelfde teweeg zou moeten brengen. Een aanraking hoeft niet altijd vanuit mensen te komen. Dit is een belangrijk uitgangspunt om een alternatief voor geruststelling te creëren.

Amerikaanse onderzoeker en psycholoog Harry Harlow (1905-1981) heeft in de jaren 50 een experiment uitgevoerd om babyresusaapjes te scheiden van hun moeder. Harlow deed vooral experimenten over afhankelijkheidsrelaties. Hiermee wilde hij onderzoeken of de babyaapjes aanraking boven voeding zouden kiezen. De babyaapjes hadden de keuze tussen een “moeder” gemaakt uit draadstaal met een flesje voeding en een moederaapje dat omhuld was met een katoenen doek. Dit onderzoek spiegelt mijn doel om een alternatief te vinden voor de menselijke aanraking. Ik ga terug naar mijn blauwe kamer voor het gemis en de babyaapjes zoeken de warmte van hun moeder. Het resultaat van het onderzoek was dat de babyaapjes de melk bij de staaldraad moeder opdronken en vervolgens kropen ze tegen de zachte katoenen doek aan die leek op de armen van de moeder. (Sahadat, 2020) Met dit experiment toonde Harlow aan dat het beeld van een “moeder” voor de babyaapjes er niet hoeft te zijn maar de aanraking met iets zachts en flexibels deed hen denken aan de moeder. (Figuur 18) Om een alternatief te creëren voor de menselijke aanraking hoef je dus eigenlijk geen menselijke kenmerken te zien. Misschien dat wij mensen ook eigenschappen van menselijke aanraking in de ruimte kunnen creëren zonder mensen. Het gaat over een soortgelijk gevoel wat geruststelling teweeg zou moeten brengen.

Figuur 18, PsycNet, Baby aapjes knuffelend met “moeder”, *The nature of love*

03.3 Atmosfeer in Wabi-Sabi cultuur

Bij het tussenkopje: De blauwe kamer en ik, beschreef ik hoe je de verfvegen door mijn blauwe kamer aangebracht waren en hoe ik de vloer veranderde door vastgehouden te worden door de ruimte. Het behang liet een beetje los alsof de kamer met mij meehuilde, het bureau drukte tegen de muur waardoor je beschadigingen in de muur zag. De gebruikssporen waren voor mij geen teken van gebrek aan de ruimte (mijn kleine blauwe kamer) maar je kon zien dat er geleefd werd. Al die kleine slijtsporen of beschadigingen waren een teken van langdurige emoties en maakte de ruimte eigen. De materialen in de ruimte deden me denken aan armen of handen die mij streelden, net als dat de babyaapjes het gevoel van hun moeder hadden. Deze materialen omarmde mij met de boodschap dat het oké is om je uit te leven in de blauwe kamer. Als ik terug refereer naar mijn vraagstelling hoe ruimte alternatief kan bieden voor menselijke geruststelling gaat het voor mij ook over je eigen bestaan te herkennen in de slijtsporen. De Japanse stroming Wabi-Sabi gaat over de schoonheid van het onvolmaakte.

Dingen die evolueren, zijn meestal een beetje lichter en helderder, een beetje duidelijker en iets meer oogverblindend. En het niets zelf – in plaats van lege ruimte te zijn. Zoals het westen – leeft met mogelijkheden. In metafysische termen suggereert Wabi-Sabi dat het universum constant in beweging is naar of weg van potentieel. (Koren, 1994, p. 45)

Iets wat al voltooid is heeft geen basis in de Wabi-Sabi cultuur. Er moet constant iets in wrijving zitten. Het gaat over de lucht die telkens door de ruimte blaast of het water dat blijft stromen zodat stenen worden gevormd. In mijn geval gaat het ook over de ruimte die wordt geleefd en gebruikt als alternatief voor menselijke geruststelling. De kleine sporen die te zien waren in mijn kamer waren ook een omarming van de ruimte omdat het iets van mij was en door mij gemaakt. Hierdoor voelde ik mij ook een soort verbonden met de plek. Wabi-Sabi gaat over het kleine en het verborgen, het voorzichtige en kortstondige. Het zijn elementen die zo subtiel en vluchtig zijn dat ze onzichtbaar zijn voor vulgaire ogen. (Koren, 1994, pp. 49-50) (*Figuur 20*)

En toch, als we in de duisternis staren die zich achter de dwarsbalk verzamelt, stond de bloemenvaas, onder de planken, hoewel we heel goed weten dat het slechts schaduw is, worden we overweldigd door het gevoel dat er in dit kleine hoekje van de atmosfeer volledige en totale stilte heerst. (Tanizaki, 2011, p. 83)

Als je in de duisternis staart en je kijkt naar de schaduw van de vaas dan maakt het een gevoel los. Je ziet iets eenzaam waarvan je weet wat het voorwerp is maar de schaduw zegt eigenlijk genoeg. Hierom gaat het in de Wabi-Sabi cultuur over kwaliteit zien in de dingen die we eigenlijk als normaal beschouwen zoals donker, licht, stilte en ruis. Deze atmosfeer gaat terug naar de oorsprong van Shinto. Dit was een gebedsplaats in Japan waar geen gebouwen waren maar alleen natuurlijke elementen in het wild. Als je in Shinto een berg of een beek zou zien dan wordt dat beschouwd als de thuisbasis van godheid. (*Figuur 19*) Inwoners van Shinto zien daar iets heiligs in. Het verschilt per plek en materiaal wat de betekenis daarvan is. Rond de thuisbasis wordt altijd nog een plaats afgebakend voor rituele vieringen. De gehele plaats kan ook worden afgezet door een zichtbare steen te plaatsen, die zou de grond zelf afdrukken wat ook als voldoende wordt geacht als afbakening. Op het moment dat we leegte ervaren, dus dat er helemaal niks in de ruimte is, biedt het ook iets terug omdat ons lichaam reageert op het zien van “niks”. We laten onze eigen verbeelding spreken wat we willen zien.

In mijn blauwe kamer liet ik soms de gordijnen open waardoor het felle maanlicht hard in mijn kamer scheen. Het leek net een heilig teken van god die mij licht gaf in het duisternis. Ik zag de schaduwen ontstaan tegen de muren die leken op mensen die via het licht zijn binnengekomen. Ik voelde mij hierdoor toch minder alleen. Mijn blauwe kamer was mij heilig door deze gebeurtenissen. Als je echt gelooft wat je wilt zien dan zie je het ook. Net zoals dat er in de Wabi-Sabi cultuur schoonheid wordt gezien in slijtsporen die voor de meeste mensen slechts beschadigingen zijn.

Figuur 19 Keiichirou Yokoi ,Itsukushima Shinto, UNESCO werelderfgoed

Figuur 20 Terin Jackson, originele Japanse theehuis,

03.4 Verbeeldingskracht: Mijn nest

In mijn blauwe kamer werd geleefd. Je zag de stukken behang hangen, de krassen van het bureau en de vegen grijze verf op de kozijnen en plafond. Voor mij was het eigenlijk een cocon waarbij ik als een nachtvlinder uiteindelijk uit mijn cocon kon breken om zo alle resten verdriet achter te laten in die kamer. Pijn was ook schoonheid.

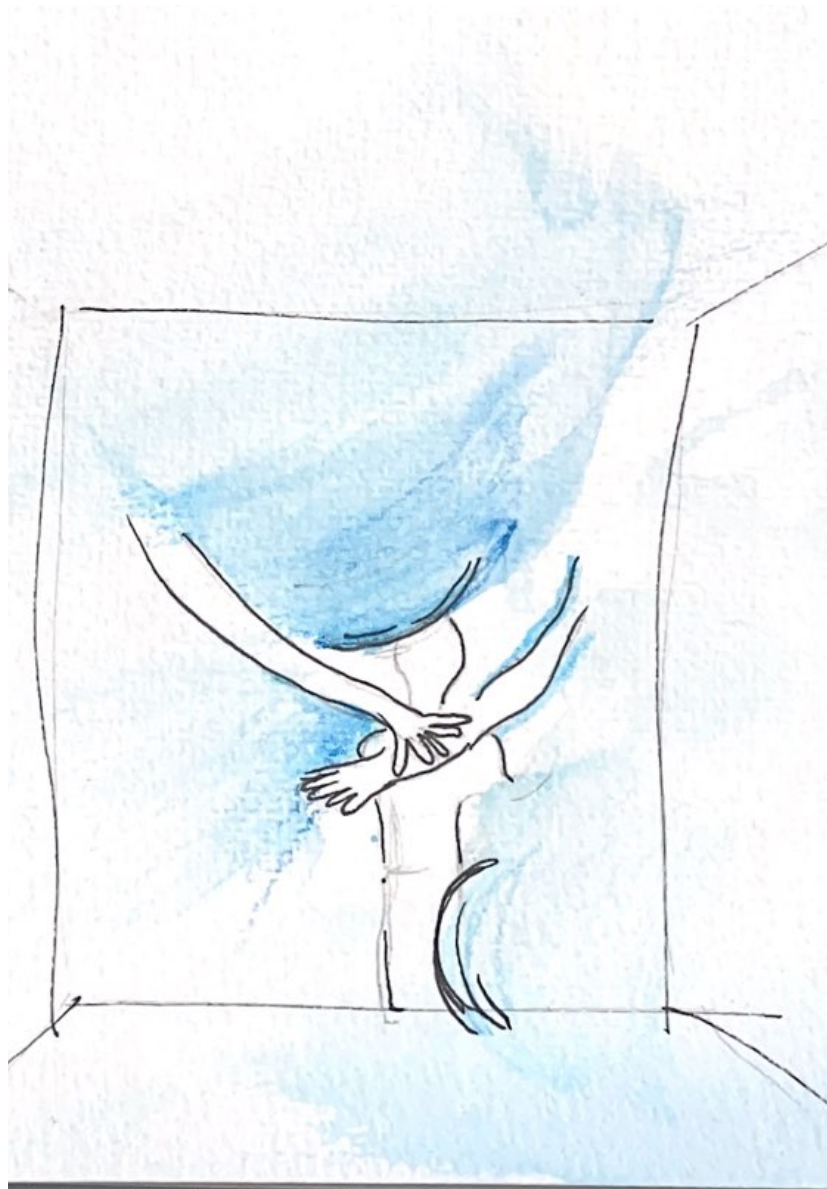
Een huis kennen we allemaal wel hoe het eruit ziet. Zoals ik in mijn inleiding beschrijf, 4 muren met een dak. Een thuis is een plek waar je je terugtrekt, veilig voelt en waar je graag bent. Gaston Bachelard (1882-1964), Franse filosoof en schrijver verdiepte zich in menselijke verbeeldingskracht binnen in de ruimtes. Bachelard beschreef dat lades vol geheimen zitten en dat kasten een mysterieuze wereld achterhouden. Hij richtte zich na de jaren 40 vooral op ruimtes en huiselijkheid. Bachelard zijn boek ondersteunt mijn ervaring met de blauwe kamer. Ik verlangde iets van de ruimte als de blauwe kamer. Bachelard schrijft juist wat erachter zo een ruimte kan zitten en hoe we daarachter komen, zoals troost dat schuilt in de donkere hoeken. Bachelard (2014) schrijft in zijn boek *The Poetics of Space* over de fenomenologische ervaring van de ruimte. Hij laat enkele andere schrijvers spreken hoe de ruimte wordt verteld door middel van menselijke verbeeldingskracht. (Figuur 21) Een geruststelling moet je zelf creëren en ondervinden. Het zal je, zoals ik eerder had beschreven, niet zomaar in de schoot geworpen worden. Als je in je eigen huis een klein straaltje licht laat schijnen kunnen we ons gemakkelijk voelen omdat we mee mengen met de ruimte. De ruimte waar we ons in bevinden vermengt zich als het ware samen met de mens.

Bachelard beschrijft dat we ons eigen welzijn en bewustzijn in huis moeten vergelijken met dieren. Het welzijn dat je zelf als mens voelt wanneer je binnen bij de open haard zit is ook een vorm van dierlijkheid. Onze identieke gedragsvorm brengt ons terug naar de primitiviteit van het toevluchtsoord als bij dieren. Bachelard beschrijft de ander (dier of mens) als schepsel dat zich traag voortbeweegt, verstopt, knus ligt en verborgen houdt. Het alternatief voor geruststelling gaat zitten in het oergevoel en verbeeldingskracht. We voelen wat we nodig hebben en waar we behoefte aan hebben. De verbeelding zou rauw moeten zijn als ik een alternatief wil creëren. Volgens Bachelard is het karakteriseren naar oerbeelden een manier om die primitiviteit naar boven te halen. Als mensen zich daarom ook terugtrekken geeft het hun fysiek veel plezier. (p. 111) Van een afstand kun je al voelen of het tactiel zacht of hard voelt maar ook of het kil of warm is. Het voelen doen we al met onze ogen. Onze ogen zijn eigenlijk ook onze voelsprietten voor de omgeving, het is een indirecte aanraking.

Een plaats of ruimte die fysiek omhult geeft een fysieke geruststelling. In Bachelards betoog kan geruststelling ook zitten in het voorbereiden op een terugkomst van een vriend of familielid. Hierbij gaat het nog wel over de ruimte maar ligt de aandacht meer naar het object dat hierbinnen valt. Henry David Thoreau (1817-1862), natuurwetenschapper, schijft ook in het boek van Bachelard *The Poetics of Space* en zag tijdens zijn observatie in de tuin dat een vogel een hele boom vasthield door daar prominent op te zitten. Dit is al een toevluchtsoord van een vogel. De vogel deed net alsof zijn gezin zou terugkomen, zoveel vreugde straalde ervan af. Van een afstand leek het net alsof het hele gezin thuiskwam met gelach en gebrul en dat iedereen zijn spullen af deed en zijn rol innam in huis. De metafoor komt van twee kanten tot leven en dat is het nest (de boom) en de verbeelding van het gezin. Als ik teruggrijp naar de vraagstelling van mijn scriptie: hoe een ruimte een alternatief kan bieden op menselijke geruststelling, denk ik niet dat men dan kan vertrouwen op een terugkomst van menselijke geruststelling. Ik vind dat hopen op dat ene wonder de mens alleen maar verder afbreekt. Ik heb dat namelijk heel lang gedaan en niets is erger dan wachten tot er iemand door die deur loopt wetend dat het slechts hoop zal zijn.

Bachelard zegt dat het beeld van een nest wat gelinkt staat aan rust en stilte, vergelijkbaar is met een huis. De sfeer is hetzelfde omdat we opzoek zijn naar veiligheid, warmte en een toevluchtsoord net als vogels met hun nest. Als we een nest voor vogels in onze tuin vinden dan behandelen we het ook als “een huis”. De eitjes zijn nog niet doorgebroken of het zijn al kleine kuikens geworden. Maar ons instinct zegt dat we ze met rust moeten laten tot ze zijn gevlogen. We kunnen ook balen als we een leeg nestje in onze tuin vinden als de bladeren net gevallen zijn. Ik heb er wel eens over gedacht of iemand mij wel gezien had in de blauwe kamer. Door het betoog van Bachelard besef ik meer dat het begrip bescherming belangrijk is in het ondervinden van geruststelling. Je wilt eigenlijk wel gezien worden, maar je eigen bescherm laag, nest of kamer houdt mensen erbuiten. Dat is niet per se negatief, maar het vormt een grens welke men ook hoort te respecteren.

Als je geboren wordt is je nest je moeder die je verzorgt en op dat moment beginnen we eigenlijk met bouwen aan ons thuis. Paul Valery (1871-1945), Franse dichter, essayist en filosoof schrijft ook in het boek van Bachelard *The Poetics of Space*. Hij schrijft dat een kristal, bloem of schelp zich onderscheidt van de gebruikelijke aanvoering die de meeste waarneembare dingen kenmerkt. Men moet leven om zijn huis te bouwen en niet zijn huis bouwen om in te wonen. Dit is net als dat de mens zichzelf zou moeten ontplooiën (leven) om zijn eigen geruststelling te creëren en erin te wonen. De mens zou zeker niet alleen maar het leven moet volgen om uiteindelijk te voldoen aan het einddoel de dood (wonen). (pp. 125-135)

Figuur 21 innerlijk verlangen, eigen tekening

03.6 Vergelijking De Beauvoir en Bachelard

De Beauvoir zegt dat wanneer je jezelf aan de regels van het leven houdt en je eigen projecten vormgeeft en beoordeeld, dat dit de verhouding is tot je eigen bestaan. Daarentegen zegt Bachelard juist dat de menselijke verbeeldingskracht onze taal is met de ruimte om daarmee geruststelling te ervaren. Om een alternatief te ondervinden van de menselijke geruststelling ben ik van mening dat er een middenweg te vinden is in beide betogen.

Als je blijft twijfelen in het leven dan blijf je bezig, bezig met nadenken, vormen, veranderen en creëren. Het is een onderdeel om jezelf te ontdekken, toe te laten, te laten vallen en geruststelling te vinden als je omgeving het niet kan bieden. Uiteindelijk moet het ook uit jezelf komen dat je wrijving opzoekt.

Bachelard zoekt juist de mogelijkheden op om het leven en de ruimte te ontdekken. Bachelard zegt ook dat een huis opening moet bieden tot verschillende gevoelens. De onzekerheid of angst moet ook een plekje in huis krijgen, net als dat je het zonnetje in huis moeten ervaren met een lekkere grote lounge stoel voor het raam. Je kunt best een project in je leven volgen om jezelf te sturen, maar de beoordeling hoeft naar mijn mening niet zo strikt te zijn. Beide kanten moeten ervaren worden want hierdoor kom je erachter waar je behoeftes liggen. Door deze wrijving kun je ontdekken hoe jouw specifieke ruimte kan geruststellen, op het moment dat je ervaringen een plekje in je thuis gaat geven. Op die manier kom je erachter hoe de ruimte jou kan omarmen.

04.0/ Alternatief

04.1 Het alternatief

Iets of iemand geruststellen begint bij een aanraking. In mijn scriptie heb ik het over een menselijke aanraking zoals een knuffel, een kus, een aai of elkaars hand of arm vasthouden. De menselijke aanraking is zo belangrijk dat het bij onze eerste levensbehoefte hoort. Aanraking zit ook in middelen en objecten.

Doordat je bijvoorbeeld een trui kan aantrekken die jouw lichaam verwarmt of je kunt een deken over je heen slaan die je warmte en comfort geeft. De kleine blauwe kamer bestond slechts uit vier muren, een raam en een deur die mij veilig lieten voelen. Als je aan geruststelling denkt dan denk je gelijk aan de armen om je heen die je vasthouden en vertellen dat het goed komt. Uit mijn eigen ervaring en ook de reden dat ik deze scriptie heb geschreven is dat die grote lange armen niet voor iedereen vanzelfsprekend zijn. Niet iedereen is in een liefdevol gezin opgegroeid of heeft ouders gehad die je helpen met je huiswerk en mooie herinneringen maken op verre vakanties. Iedereen verdient het om gerustgesteld te worden in deze veeleisende maatschappij.

(Figuur 22) Men blijft roepen dat je zo vroeg mogelijk een huis moet kopen en zo snel mogelijk een vaste baan moet hebben of wanneer ga je nou aan kinderen beginnen? Want de vraag blijft: Als de mensen die het dichtst bij je staan jou niet kunnen geruststellen, wie doet dat dan wel?

Figuur 22 geruststelling in de ruimte, eigen tekening

Het alternatief voor de menselijke geruststelling begint bij hoeveel ruimte je opzoekt of neemt in het leven. In hoeverre laat je die ruimte toe? Een existentialist, in het boek *Pleidooi voor een moraal der dubbelzinnigheid* van De Beauvoir (2021), staat niet open voor geruststelling en laat minimale ruimte toe in zijn of haar leven. Ruimte nemen in de invulling van je leven en het toelaten van mensen en invloeden is van essentieel belang als je geruststelling wilt ervaren.

Een existentialist, die Simone de Beauvoir beschrijft, leeft zijn leven als een soort wetboek met regels hoe jij je leven moet invullen en er is een schema dat het uiteindelijke doel van het leven de dood is. Mijn doel van mijn scriptie en als ontwerper is dat geruststelling ook gaat over vallen en weer opstaan. Het gaat over het ontdekken of je wel deze zijweg moet nemen of dat je toch een andere route had moeten nemen in je leven. In het begin van je kinderjaren ben je aan het ontdekken, als kind ontdek je of de wereld wel goed voelt. Later in je leven herontdek je de wereld en kun je beter doen dan hoe je het vroeger hebt gekend. Een alternatief voor de menselijke aanraking is geven en nemen. Als het pad door jouw leven je niet bevalt dan kun je daar tegenin gaan en iets creëren wat je wel bevalt. Dat bedoel ik met geven. Hierdoor praten we niet meer over een menselijke aanraking maar een figuurlijke aanraking. Godsdienst kan je ook figuurlijk aanraken, net als mijn blauwe kamer die mij figuurlijk heeft aangeraakt. Alle figuurlijke opvattingen hebben 1 ding met elkaar gemeen: Het is een vorm van geruststelling.

04.2 De gemiste aanraking project

Als ik mijn scriptie teruglees hebben al mijn projecten die ik heb gemaakt een kern van de blauwe kamer. Het gaat altijd over een gemis of een verlangen van een ander of de ruimte. In de Wabi-Sabi cultuur gaat het juist over het tastbare van de ruimte en in mijn auteurschap ga ik van mijn zoektocht naar geruststelling (gevoel) naar de letterlijke aanraking. Het bijzondere in mijn auteurschap is dat ik dan niet op zoek ben naar een letterlijke menselijke aanraking maar een alternatief. Bachelard beschrijft in het hoofdstuk: Verbeeldingskracht, hoe het gevoel vertaald wordt in de ruimte. Dit is voor mij ook een cruciale stap in mijn auteurschap omdat dat het moment is dat ik het deelbaar maak met mijn omgeving. De kern van mijn auteurschap, de blauwe kamer, zal altijd persoonlijk van mij zijn maar het moment dat ik het vertaal en ook deel met de omgeving wil ik mensen meenemen in mijn verhaal van de gemiste aanraking.

De afgelopen jaren ben ik altijd bezig geweest met het begrip kwetsbaarheid. Al mijn projecten tot nu toe hebben het begrip kwetsbaarheid bijgeschaafd in zijn betekenis. Nu betekent kwetsbaarheid voor mij de ruimte krijgen om een tegengeluid te uiten. Afgelopen semester onderzocht ik de vraagstelling: Wat is een kwetsbare ruimte? Halverwege het semester kwam ik per ongeluk tegen een muur aan vol met halfgevolle plastic zakken. Ik schrok ervan omdat het prettig voelde. Je valt ergens in maar opeens staan de zakken op spanning waardoor je tegendruk ervaarde. Het deed mij denken aan een knuffel en ik voelde de tegendruk van de plastic zakken rond mijn schouders en heupen. (Figuur 23) Volgens Bachelard zit onze behoefte in ons oergevoel en verbeelding. Dit kwam aan de orde in mijn hoofdstuk 03.4 Verbeeldingskracht. Mijn innerlijke verlangen kwam door de tegendruk weer naar boven en dat was het gemis van een knuffel, nu gaf de ruimte mij die mogelijkheid. Ik ben met deze conclusie verder gaan onderzoeken of ik andere menselijke aanrakingen kan vervangen door objecten of ruimte. Hierbij sluit ik aan bij mijn maatschappelijke thema dat een ouderlijk vangnet vanuit je huis niet voor iedereen beschikbaar is.

Figuur 23 Charmanie Bansie, tegendruk van de ruimte

De gemiste aanraking

Lichaam naar object

Figuur 24 Charmanie Bansie, de gemiste aanraking

Met de voorgaande conclusie ben ik een onderzoek gestart naar menselijke houdingen in de situatie van knuffelen met elkaar. Ik heb de bewegingen geanalyseerd en daaruit kon ik drie kernbegrippen halen: Aanrijken: iets of iemand richt iets naar jou. Toelaten: vinden de twee partijen het oké om een menselijke aanraking toe te laten? Vasthouden: Het moment dat een menselijke aanraking compleet is door in verbinding te staan met elkaar. De conclusie van dit project was dat het meer een symbolische vertaling was dan echt een alternatief voor de menselijke aanraking. De vormen die zijn ontstaan zorgde juist voor afstand waardoor je het meer ging bewonderen dan ervaren. Door dit onderzoek begreep ik wel dat ik dichterbij mezelf kan blijven en de pijn die ik heb ervaren vanuit mijn jeugd meer kan omarmen. In mijn hoofdstuk 02.1 Verhouding tot je eigen bestaan, beschrijf ik dat je jezelf centraal zet in de ruimte of in je leven. Ik had mijzelf tussen die drie objecten centraal moeten zetten om meer connectie met het lichaam te creëren. *(Figuur 24)*

Kan ik altijd een alternatief ondervinden voor de menselijke aanraking? Ik denk voor nu niet. Op dit moment heb ik daar ook te weinig onderzoek naar gedaan. Met mijn afstudeerproject zet ik dit onderzoek voort waarbij ik ook meer zoek in de details zoals: Kan textiel refereren naar huid? Moet de ruimte mij fysiek aanraken om aangeraakt te worden door de ruimte? Hierbij heb ik al experimenten uitgevoerd in wat voor textiel het meest in de buurt komt van menselijke referenties. Rekbaar textiel doet denken aan huid die mee rekt als je erin drukt of vasthoudt. De kleur van textiel heeft ook een belangrijke rol omdat men toch opzoek is naar vergelijkingen met mensen, hierdoor zal bijvoorbeeld een blauwe of groene kleur textiel niet werken omdat het geen menselijk kenmerk is. Nu denk ik dat een alternatief voor de menselijke aanraking geen ja of nee antwoord zou moeten zijn. Een alternatief vinden zal een sturing zijn in het leven.

04.3 Kwetsbaarheid in de ruimte

Ik denk dat er tussen menselijke geruststelling en een alternatief hiervoor vinden nog een stapje zit. Ik vind dat het gaat over kwetsbaarheid. In mijn hoofdstuk 03.2 Conventioneel experiment, beschrijf ik dat Harry Harlow een experiment deed over afhankelijkheidsrelaties. Hierbij werden de babyaapjes gescheiden van hun moeder maar de aapjes gingen toch opzoek naar een warme zachte deken die nagemaakt was als “moeder”. Daar gaat de stap tussen menselijke geruststelling en een alternatief om.

Figuur 26, Annemarie van Oorschot, Pastoor van Ars kerk Den Haag

Een van de mooiste herinneringen over kwetsbaarheid en architectuur die ik heb is de Pastoor van Ars kerk in Den Haag, ontworpen door Nederlandse architect Aldo van Eyck. Je zou denken dat een kerk vooral gericht is op het rooms-katholieke geloof. Van Eyck had gebroken met alle bouwtradities binnen de kerken zonder dat de kerkelijke sfeer aangetast zou worden. Ik heb zelf een hindoeïstische achtergrond maar toen ik een stap deed in de Pastoor van Ars kerk, voelde ik mij er gelijk erg welkom. De kerk is opgedeeld in verschillende fases. Je hebt bij binnenkomst een ruimte, vervolgens het straatje wat je leidt naar het kruis en aan de rechterkant heb je een grote ruimte waar je kan zitten met grote kokers boven je hoofd waar direct licht in valt. (Figuur 25) In het hindoeïsme werd ik aangeraakt door het licht en in deze kerk ook. Ik voelde een verbondenheid met de ruimte. Ondanks dat het van buiten op een bunker lijkt, is het voor mij de hoogte van de kerk die ervoor zorgt dat iedereen welkom is. (Figuur 26) Het licht was in dit geval de grote warme armen waar ik naar verlangde. Doordat het van bovenaf kwam, was ik omringd door het binnenvallende licht. Ondanks dat het dus geen letterlijke menselijke aanraking was, voelde ik de warmte en de zachtheid op mijn huid stralen. Dit bood een alternatief voor menselijke aanraking.

Dit was hetzelfde gevoel als wat ik kreeg bij de Grundtvigskerk in Kopenhagen. Deze kerk is het voorbeeld van een expressionistisch godshuis. Wederom was deze kerk ook verdeeld in verschillende fases van binnenkomst tot aan een plek aan het einde van de ruimte om plaats te nemen. Het licht kwam van de hoge ramen af en scheen schuin naar beneden toe. Achter in de kerk bij het altaar was er plek om te zitten en de hele kerk te bewonderen. (Figuur 27) Door de hoogte en de druk van de kerk voelde je je kleiner. Het was wederom het licht dat mij aanraakte, het zorgde ervoor dat ik bleef zitten. Het licht was het gewicht op mijn schouders.

Figuur 25 Peter de Ruig, Pastoor van Ars kerk Den Haag

Figuur 27 Ludvig Favre, Grundtvigskerk

05.0/ Conclusie

05.1 Conclusie

Een alternatief vinden voor menselijke geruststelling is wenselijk omdat niet iedereen het voorrecht heeft om menselijke aanraking in positieve zin te ervaren in zijn of haar jeugd. Het begint allemaal met de feiten hoe je in je jeugd bent opgegroeid en hoe je nu centraal staat in je leven. Dit is een essentieel punt om de probleemstelling in kaart te brengen. Het begrip het existentialisme, geeft inzicht dat een existentialist geruststelling uit de weg gaat. Het feit dat een existentialist een soort wetboek met regels van het leven volgt is anderzijds ook wel begrijpelijk als je geen ouderlijk vangnet hebt gehad. Je weet op dat moment niet beter. Als ontwerper wil ik juist verandering in kaart brengen in het heden. Juist omdat ik met mijn verhaal wil zeggen dat er meer is waar we gerustgesteld van kunnen raken dan mensen.

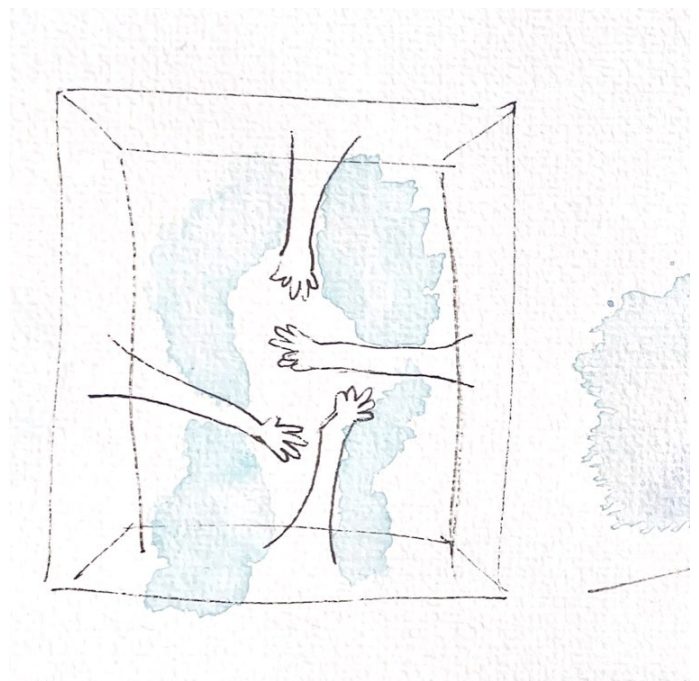
Ik geloof dat er nog een wereld bestaat naast onze echte grote wereld. Dat weet ik zeker omdat ik er namelijk echt in geloof. Ik hoef geen personen te zien om gerustgesteld te worden omdat er figuurlijk mensen achter mij staan net als in de godsdienst. Wanneer het licht in de ruimte valt en ik voel de warmte strelen over de kleine haartjes over mijn arm dan voelt het ook als een persoon. Ik noem het geen alternatief voor menselijke geruststelling maar het is een geruststelling. Het gaat erom hoe jij zelf “geloof” dat iets is zoals jij denkt dat het is, dat is niet goed of fout. Het is niet zoals Simone de Beauvoir zegt met levensprojecten die jijzelf beoordeelt, maar ik ondersteun De Beauvoir wel in haar mening dat je zelf verantwoordelijk bent voor de invulling van je eigen leven. Je kunt een ander niet de schuld geven als het mis gaat.

In mijn inleiding schrijf ik dat we allemaal wel een plek in ons geheugen hebben waar zoveel is gebeurd, dat wanneer je er ooit weer zou terugkeren je de rillingen over je rug voelt gaan. We zouden net als Bachelard meer met de ruimte moeten praten, de kasten als doorgangen zien en de lades als een plek met mysterieuze geheimen. Wellicht dat we de fysieke ruimte meer van onszelf zouden kunnen laten zien zodat de ruimte meer handvaten heeft die de mens kan vasthouden. Ruimte kan een alternatief zijn op menselijke geruststelling door niet specifiek op zoek te gaan naar letterlijke alternatieven. Je hoeft geen schimmen van armen of benen te zien. Zolang je het maar voelt, dat je hoofd en gedachtes je naar personen brengen waarvan je hebt verlangd dat ze je zouden omarmen.

Zoals ik eerder benoemde, een alternatief voor de menselijke geruststelling moet van twee kanten komen. Zoals wij mensen de ruimte aanraken, raakt de ruimte ons ook aan. (Figuur 28) Juist die ruimte om je heen, zoals een kamer, is een belangrijk onderdeel voor het alternatief. Dit wordt ook gezien als een veilige bubbel waar je in kunt wegduiken of beschermd kunt voelen. Het aanraken van een ruimte creëert ook sporen om je heen. In de hoek van de kamer was het hoogpolige tapijt altijd een stuk platter dan de rest van de kamer om ik op die plek elke avond op de grond zat. Aan de linkerkant van de deur zat altijd een scheur in het behang omdat de deurbel daar altijd tegen de muur aan kwam. Gaandeweg werd een scheur een barst omdat de deur wel eens werd dichtgegooid. Door al die slijtsporen leek het wel alsof de ruimte een grote ballon was en hoe onrustiger het werd in de ballon hoe meer gas er vrijkwam. Hierdoor blies de ballon zich op en was er iets meer ruimte ontstaan.

Als er niemand of niks is die jou via de menselijke aanraking geruststelling kan bieden dan moet je het zelf doen. Het belangrijkste is je KUNT het ook zelf doen. Mijn scriptie is meer een ode en boodschap aan de rest van de maatschappij, toekomstige afstudeerders en toekomst. Kwetsbaarheid is een kracht wat gezien moet worden. Door jezelf de vrijheid en de opening te geven om te zoeken naar geruststelling, vind je de figuurlijke lange warme armen om je heen vanzelf. Het is een zoektocht maar juist door die zoektocht word je onzeker en door onzekerheid ontstaan kracht. Blijf twijfelen want zo stellen we onszelf gerust.

Zonder wrijving geen glans.

Figuur 28 geruststelling in de ruimte, eigen tekening

06.0/ Literatuurlijst

06.1 Literatuurlijst

- Amatmoekrim, K. (2020, 26 december). *Religie was eeuwenlang een middel voor onderdrukking, maar ook een inspiratiebron voor verzet*. Geraadpleegd op 9 januari 2023, van <https://decorrespondent.nl/11901/religie-was-eeuwenlang-een-middel-voor-onderdrukking-maar-ook-een-inspiratiebron-voor-verzet/37009585286157-d64e0d1b>
- De Jong-Veenstra, T. (2021, 23 augustus). *Geruststelling door het geloof*. Geraadpleegd op 9 januari 2023, van <https://www.tinexpression.nl/geruststelling-door-het-geloof>
- Deventer ziekenhuis, (z.d.). *Woorden als medicijn*. Geraadpleegd op 28 december 2022, van <https://www.dz.nl/patient/woorden-als-medicijn>
- Encyclo, (z.d.). *Betekenis solipsisme*, Geraadpleegd op 7 maart 2023, van <https://www.encyclo.nl/begrip/solipsisme>
- Grandgaganage, J. (2021, 2 augustus). *Betekenis existentialisme*, Geraadpleegd op 4 januari 2023, van <https://www.ensie.nl/jules-grandgagnage/existentialisme>
- Mulder, V. (2014, 28 maart). *De maatschappij, niets voor mij*. Geraadpleegd op 28 december 2022, van <https://decorrespondent.nl/919/de-maatschappij-niets-voor-mij/2857895040583-df7c41b6>
- Pfauth, E., Verkade, T., & Hofstede, B. (2016, 21 april). *De prestatie maatschappij, Gelukkig zijn in een wereld die draait om succes*. Geraadpleegd op 12 februari 2023, van <https://decorrespondent.nl/10001>
- Sahadat, I. (2020, 17 april). *Een aanraking is een eerste levensbehoefte*. Geraadpleegd op 4 januari 2023, van <https://www.volkskrant.nl/wetenschap/een-aanraking-is-een-eerste-levensbehoefte~b4a4244b/>
- Universiteit Utrecht, (2020, 18 september). *De positieve functie van sociale media tijdens de pandemie*. Geraadpleegd op 29 november 2022, van <https://www.uu.nl/in-de-media/de-positieve-functie-van-sociale-media-tijdens-de-pandemie>
- Van Dale, (z.d.). *Betekenis geruststellen*. Geraadpleegd op 27 december 2022, van <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/geruststellen#.Y6wghC2iE1I>
- Vanlessen, N. (2020, 12 juni). *Huidhonger: waarom verlangen we zo naar fysiek contact?*. Geraadpleegd op 29 november 2022, van <https://www.eoswetenschap.eu/huidhonger>

BOEKEN

Bachelard, G. (2014). *The poetics of space* (1ste editie). (vertaald door Penguin Group).
Penguin Books Group USS, New York.

Brown, B. (2013). *De kracht van kwetsbaarheid* (1ste editie). A.W. Bruna Uitgevers B.V.,
Amsterdam.

Brownell, B. (2011). *Matter in the floating world* (1ste editie). Princeton Architectural press,
New York.

De Beauvoir, S. (2021). *Pleidooi voor een moraal der dubbelzinnigheid* (5e druk).
(vertaald door P. Rodenko en L. Mordegaai). Erven J. Bijleveld, Utrecht.

Koren, L. (2008). *Wabi-Sabi for Artist, Designers Poets and Philosophers* (illus. ed.).
Stone Bridge Press, California.

Tanizaki, J. (1993). *Lof der schaduw*, Meulenhoff Boekerij, Amsterdam.

06.2 Literatuurlijst afbeeldingen

- Figuur 1 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *De blauwe kamer*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 24 maart 2023
- Figuur 2-4 Bansie, Charmanie, (2013-2014), *De gemiste aanraking*, [illustratie], Nederland, Eindhoven, Geraadpleegd op 25 november 2022
- Figuur 5 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Geruststellende woorden*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 18 maart 2023
- Figuur 6 Skog, Alva, (2020), *Touch Hunger*, [illustratie], United Kingdom, Geraadpleegd op 11 januari 2023, <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2020/apr/21/skin-hunger-touch-saved-me-from-unbearable-loneliness-what-will-we-become-without-it>
- Figuur 7 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Verlangen van de ruimte*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 18 maart 2023
- Figuur 8 Busstra, Marjolein, (n.d.), *Project van de straat*, [foto], opgehaald van <https://decorrespondent.nl/919/de-maatschappij-niets-voor-mij/2857895040583-df7c41b6> , Geraadpleegd op 28 december 2022
- Figuur 9 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Mijn droom van de blauwe kamer*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 15 maart 2023
- Figuur 10 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Centraal in de ruimte*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 20 maart 2023
- Figuur 11 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Pad van het leven*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 20 maart 2023
- Figuur 12 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Luisterende muren*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 20 maart 2023
- Figuur 13 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Omarming*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 20 maart 2023

- Figuur 14 Seelam, Noah, (n.d.), *Shivaratri festival in India*, [foto], Geraadpleegd op 22 maart 2023, <https://www.ibtimes.co.uk/maha-shivratri-2016-temples-where-british-indian-hindus-can-worship-lord-shiva-london-1547655>
- Figuur 15 Ghita Bhavan Hindu temple, (n.d.), *Eren van Shiva*, [foto], Geraadpleegd op 24 maart 2023, <https://www.gitabhavan.org.uk>
- Figuur 16/17 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Vastgehouden door de ruimte*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 22 maart 2023
- Figuur 18 PsycNet, (1958), *The nature of love*, [foto], Amerika, Geraadpleegd op 22 maart 2023, <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fh0047884>
- Figuur 19/20 Jackson, T, (n.d.), *Orginele Japanse theehuis*, [foto], Japan, Geraadpleegd op 22 maart 2023, <https://www.terinjackson.com/wabi-sabi>
- Figuur 21 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Innerlijk verlangen*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 22 maart 2023
- Figuur 22 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Geruststelling in de ruimte*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 22 maart 2023
- Figuur 23/24 Bansie, Charmanie, (december 2022), *Tegendruk van de ruimte*, [foto], Nederland, Geraadpleegd op 22 maart 2023
- Figuur 25 de Ruig, P, (n.d.), *Pastoor van Ars kerk*, [foto], Den Haag. Geraadpleegd op 12 januari 2023, <https://www.rkparochiedevierevangelisten.nl/pastoorvanars/kerk-en-gebouw/>
- Figuur 26 Oorschot, A, (24 03, 2015), *Pastoor van Ars kerk*, [foto], Den Haag, Geraadpleegd op 12 januari 2023, <https://www.haacs.nl/hemelse-eenvoud-pastoor-van-ars-kerk-verdient-status-rijksmonument/>
- Figuur 27 Favre, Ludwig, (n.d.), *Grundtvigskerk*, [foto], Denemarken, Geraadpleegd op 12 december 2022 <https://www.ignant.com/2019/10/01/grundtvigs-church-copenhagen-denmark/>
- Figuur 28 Bansie, Charmanie, (januari – maart 2023), *Geruststelling in de ruimte*, [illustratie], Nederland, Geraadpleegd op 24 maart 2023

